

МОРАЛЬНІСНА КУЛЬТУРА

УДК 17:130.2(045)

DOI: [https://doi.org/10.17721/UCS.2022.2\(11\).04](https://doi.org/10.17721/UCS.2022.2(11).04)

Валентина Панченко, д-р філос. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна
valentina.panchenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8460-9555>

Марія Рогожа, д-р філос. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна
mrogozha@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1469-861X>

ВІД ІСТОРІЇ МОРАЛЬНІСНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ПРИКЛАДНОЇ ЕТИКИ: ЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ Т. Г. АБОЛІНОЇ В КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У статті розглядається творча спадщина доктора філософських наук, професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Тетяни Георгіївни Аболіної (1950–2015). Етика складно торувала шлях у вітчизняному академічному середовищі середини минулого століття, трансформуючись із марксистсько-ленінської пропаганди у моральну теорію. Спроможність фахівця-етика знайти свій шлях у галузі і створити власну інтелектуальну нішу для занять наукою засвідчувала появу на горизонті цікавого теоретика. Саме так спалахнула зірка Т. Г. Аболіної, яка за 37 років роботи на кафедрі університету пройшла шлях від марксистсько-ленінської етики через дослідження моральнісної культури в контексті соціокультурної динаміки до теорії прикладної етики й етичної експертизи конкретних сфер суспільної життєдіяльності. У статті висвітлюються віхи на цьому шляху, аналізується її одноосібна монографія, кандидатська і докторська дисертації, спецкурси, які вона читала на філософському факультеті.

Ключові слова: Т. Г. Аболіна, етика, історія моральнісної культури, спілкування-роз'єднання, прикладна етика, етична експертиза.

Постановка проблеми. Дослідження етики в Київському університеті в другій половині минулого століття починаються з 1960 р., коли на класичному для гумбольдтівської моделі університету історико-філософському факультеті було організовано кафедру, що відповідала кантівській структурі "Критик" – етики, естетики і логіки. Саме запровадження викладання етики в межах університетської освіти на той час ознаменувало суттєве ідеологічне послаблення – моральна теорія почала посідати місце пропаганди.

На перших порах введення етики в навчальні плани зумовило складності кадрового характеру. Як згадує завідувач кафедри у 1976–2002 рр. Лариса Тимофіївна Левчук, зазвичай етику викладали не вузькі спеціалісти-етика (оскільки їх просто не було підготовлених через багаторічну відсутність спеціалізації), а фахівці істмату. А на кафедрі етики, естетики і логіки ця загальна тенденція мала свої особливості – етику читали люди без базової філософської освіти [Левчук, Рогожа 2022].

Саме в таких умовах і обставинах на кафедру у 1982 р. прийшла працювати Тетяна Георгіївна Аболіна (1950–2015), випускниця філософського факультету зі спеціалізації "етика". На той час вона вже захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук на тему "Формування моральної свідомості особистості в системі морального виховання (методологічний аспект)".

Метою статті є висвітлення творчої спадщини доктора філософських наук, професора Т. Г. Аболіної, вся науково-педагогічна діяльність якої пов'язана з викладанням етики на кафедрі етики, естетики та культурології Київського університету.

Аналіз досліджень і публікацій. Джерельною базою дослідження стали опубліковані тексти Т. Г. Аболіної та рукописні матеріали до спецкурсу "Зло і художня література".

Виклад основного матеріалу дослідження. У кандидатській дисертації, написаній під керівництвом доцента кафедри Леоніди Сергіївни Горбатової, Аболіна прагне подати філософсько-методологічне осмислення ідей морального виховання, розширюючи традиційні шляхи цілеспрямованого впливу на формування особистості за рахунок складної системи її розвитку у процесі діяльності і суспільних відносин, в якій моральне виховання займає одне з цільних місць. У зв'язку з цим у дослідженні актуалізується проблема становлення моральної свідомості особистості, яку вона розглядає у вимірах об'єктивних засад у ході розгортання суспільної практики суб'єкта історії, а також з позиції можливості більш ефективного використання певних механізмів формування моральної свідомості особистості шляхом свідомого урахування пізнаних закономірностей в ідеологічній діяльності [Аболіна 1981: 6–7].

Розглядаючи питання історичного формування моралі як сутнісної сили людини, Аболіна виходить на історико-генетичні дослідження становлення моралі. На цьому ракурсі варто наголосити в двох аспектах. По-перше, в тому, що стосується наукової значущості дослідження для самої Аболіної. Історико-генетичний метод уможливорює досягнення мети її роботи і розгляд моралі як форми суспільної свідомості, яку засвоює і приймає окрема особистість. По-друге, фіксація історико-генетичного методу в першій дисертації Тетяни Георгіївни дає нам можливість побачити місце цієї праці поза межами марксистсько-ленінської етики. Згадка "історичного оформлення моралі в якості сутнісної сили людини і ... її особливостей, пов'язаних з антагоністичним шляхом розвитку людства" [Аболіна 1981: 8], окрім прямого виходу на, як вже вказувалося, традиційну для тогочасної етики істматівську проблематику, є першим свідченням її подальшого інтересу до історії моральнісної культури.

Такий ракурс дав Т. Г. Аболіній підстави аналізувати загальні тенденції морального виховання як інструмент

формування і коригування моральних якостей особи. Тому одним із засадничих завдань своїх розробок вона вважає уточнення системної єдності "основних компонентів моральної свідомості особистості, органічний взаємозв'язок яких здійснює вирішальний вплив на формування моральних якостей особистості, стимулює моральну активність особистості, є умовою ефективності виховної роботи, забезпечує діяльнсну реалізацію вимог комуністичної моралі" [Аболина 1981: 16].

Одним із завдань кандидатської дисертації Аболіна ставить дослідження ролі нормативної етики у вирішенні ідеологічних завдань утвердження в індивідуальній свідомості класової моралі у класово-антагоністичних суспільствах і значення етичної свідомості в умовах комуністичного будівництва, приділяє увагу процесу управління формуванням моральної свідомості особистості [Аболина 1981: 16]. У дисертації авторка доходить висновку щодо необхідності посилення соціального управління і контролю за процесами утвердження бажаного морального ідеалу у масовій свідомості через інтеріоризацію моральних вимог. Надалі теми соціального управління і навіть соціальної інженерії будуть у фокусі уваги дослідниці, що знайде відображення в її виступах на наукових заходах, але не буде відбите у текстах.

Рамки марксистсько-ленінської етики були затісними для Т. Г. Аболіної. Тому вона активно шукає інтелектуальну нішу, в якій могла б творчо працювати над етичними проблемами. Для неї цим прихистком стала історія моральнісної культури як цілісного системного утворення. Перше наближення до цієї проблематики можна побачити в кандидатській дисертації. Але повною мірою їй присвячена її одноосібна монографія "Історичні долі моральності. Філософський аналіз моральнісної культури" [Аболина 1992]. Подальша робота над докторською проводилася в плані уточнення ідей, запропонованих у цій книзі.

Структурно дана праця складається з трьох розділів. У першому розділі "Етос, людське суспільство, моральнісна культура" традиційне для етики поняття *етос* визначається як стан людського світу, що розвивається. Його об'єктивними, діалектичними характеристиками є *поєднання і роз'єднання людини з певними явищами людського світу*. Така основа дає дослідниці можливість визначити роль людської взаємодії (*общення и разобщення*) в духовно-моральнісному бутті людини.

На проблему спілкування Аболіна вийшла ще в кандидатській дисертації, характеризуючи його як реальність всієї системи відношень. Надалі ця проблематика стає однією з магістральних в її творчості. Вона досліджує моральнісні засади спілкування, розуміючи його як соціальну практику, сутнісне суспільне відношення, історичні форми якого залежать від об'єктивних процесів об'єднання і роз'єднання людей у ході предметно-практичної та інших видів діяльності [Аболина 1992: 21].

Т. Г. Аболіна по-арендтівськи¹ схоплює філософсько-антропологічне бачення людини як істоти, яка потерпає від роз'єднання, у спілкуванні єднається з іншими людьми і створює з ними спільний світ, складовою якого є моральність (і духовність, яка змістовно

збігається з моральністю). "Минулі типи культури протиставляли сліпій силі етосу як виразу дії об'єктивних законів суспільного розвитку моральну орієнтацію на поєднання спілкування і лише в цій сфері убачали моральність" [Аболина 1992: 20]. Далі авторка показує моральнісну культуру як засіб подолання етосу, фокусується на духовно-моральнісному узагальненні культури у філософії.

У другому розділі "Сила і безсилля нраву" Т. Г. Аболіна досліджує нрав як досвідно-реальну основу моральнісної культури і застосовує генеалогічний метод для з'ясування сучасних тенденцій її розвитку. "Моральність, осмислена на останніх етапах цивілізації у своєму розвиненому вигляді, дозволяє побачити моральнісне життя суспільства в його цілісності, осягнути минулу історію, виявити там тенденції руху до сучасного стану моральнісної культури" [Аболина 1992: 21]. Можна з упевненістю сказати, що на початку 1990-х рр., коли дослідниця писала монографію, вона не була знайома з другим томом "Історії сексуальності" М. Фуко, де у вступі він дає докладний опис свого методу [Foucault 1990]. Йдеться про виявлення рудиментарного ціннісно-нормативного змісту на основі сучасних етичних понять, які й дозволяють знайти ледь видимі сенси у протоформах. Достеменно невідомо, чи читала вона на той час Ф. Ніцше, але у "Генеалогії моралі" [Ніцше 2002] та інших своїх роботах він постулював і використовував цей метод, однак не концептуалізував його.

Очевидно, що як з арендтівськими розробками кантівської політичної філософії, так і з фукіанськими візіями методу Ніцше маємо однакову ситуацію – Т. Г. Аболіна тонко відчувала дієві філософські конструкції, могла "зловити хвилю" актуального філософування і доречно використовувати їх у власних наукових розвідках.

У третьому розділі "Горизонти і тупики внутрішнього світу моральної особистості" висвітлюються історичні форми самосвідомості і ціннісні орієнтації особистості та з'ясовується специфіка добра і зла як інструментів морально-оціночної культури. Завершує своє дослідження авторка розглядом взаємозв'язку самопізнання, етичного ставлення до світу і моральнісного спілкування.

У монографії Аболіна вибудовує конструкцію, що стане ключовою в її докторській дисертації. Висвітлюючи природу моральнісного начала спілкування у нраві, вона виділяє дикі, прості й складні нрави, засновуючи диференціацію не на конкретно-історичних прикладах суспільної практики, а на засадах інтенсифікації духовного компонента згуртованості індивідів, мірі ускладнення форм і засобів єднання. *Дикі нрави* – це акумуляція духовної тотальності спільноти, реконструювати яку можливо на основі даних про засади людської єдності в первісних спільнотах. Перехід до *простих нравів* характеризується ускладненням структурно-функціональних механізмів єдності. Природа соціокультурних трансформацій, що призводить до них, окремо не пояснюється. Але у поглядях авторки на цьому етапі її творчості достатньо відчутним є вплив К. Маркса, зокрема й щодо логіки розгортання спільнотного життя. Саме на основі Марксового соціологічного аналізу цих соціально-історичних чинників вона веде мову про перехід від диких до простих нравів, де кривні узи не рвуться, а послаблюються у процесі ускладнення спільнотного життя. Узагальнення етнографічних даних дає змогу їй стверджувати, що за таких умов у землеробській общині була об'єктивно відчута потреба

¹ Хоча з філософською спадщиною Г. Арендт вона познайомилася вже у 2000-х рр., і це знайомство не знайшло вияву в її наукових текстах. Примітно, що вона точно не читала "Лекції з політичної філософії Канта" [Arendt 1992], але убачала у кантівській "Критиці сили судження" [Кант 2022] інструмент дослідження суспільно-політичної сфери, розуміла потенційну можливість залучати здатність судження і почуття смаку в царину соціальної етики.

внутрішньогрупового єднання. На посилення внутрішньоспільнотної єдності працює і дихотомія своїх і чужих, що зберігається при переході від диких до простих нравів, втілюючись у більш складних формах зв'язку. Чужими є сусіднє плем'я, община, які мають достатньо порівнюваних параметрів, котрі визначають умови для протиставлення. Складні нрави насичені "елементами моральної рефлексії й існують поряд з інституціалізованим правом" і наявні у складно організованих суспільних утвореннях (наприклад, "античних імперіях") [Аболина 1992: 97].

Слід зазначити, що у понятійному ряді нрав – мораль – моральність дослідниця дотримується гегелівських розрізень, де моральність (обичайність) є формою, насиченою конкретним життєвим і соціальним змістом, порівняно з мораллю і правами. Переклад гегелівського поняття *Sitten* як *нрави* був її принциповою позицією, і вона послідовно в україномовних текстах фіксує їх специфічний зміст, не погоджуючись з усталеною на сьогодні практикою перекладу поняття як *звичаї*.

У своїй докторській дисертації "Моральнісна культура в контексті соціокультурної динаміки" вона осмислює моральнісну культуру як системне утворення самоствердження людини, що має внутрішню структуру і змінюється на кожному етапі культурно-історичного процесу в її основних та специфічних характеристиках та конкретно-історичних формах. Моральнісна культура розглядається нею в єдності всіх аспектів використання практичного розуму, виявлення специфіки її історичних форм, розкриття їх внутрішньої структури та органічної цілісності [Аболина 1999а: 9–10]. В межах такого дослідницького інтересу Аболина звертається до виокремлення універсальних орієнтацій людини в просторі культури, які визначають форми діяльно-творчого самоствердження людини в царині спілкування, і вказує, що сама специфіка моральнісної культури пов'язана з такими людиноформуючими процесами, як "спілкування-єднання" та "спілкування-роз'єднання". Спілкування постає як "універсально-реальна сфера об'єктивної спільнотності", втілює моральнісне начало [Аболина 1999а: 11].

У моральнісній культурі дослідниця розрізняє природну / високу / належну моральність як структурні компоненти, що їм на рівні душевно-духовної організації внутрішнього світу особистості відповідають вчинки за логікою звичаю (як всі) / подвигу (перевищуючі повсякденні вимоги) / ідеалу (належного для всіх) [Аболина 1999а: 11–12]. Для з'ясування особливостей духовно-культурного масштабу буття, співвідношення найвищих людських цінностей та повсякденних життєвих процесів Аболина звертається до концепції А. С. Канарського, який працював з ідеєю категоріального статусу поняття "безпосереднє" [Аболина 1992: 109].

У жанрі автореферату передбачається вказання теоретичного і практичного значення роботи. І вона цілком слушно зазначає, що її дослідження "долає звужене розуміння цілей філософської етики, яке впродовж багатьох років породжувало непродуктивні дискусії, оскільки науковці виходили з розуміння моралі лише як форми суспільної свідомості. Розроблений підхід до феномена моральнісної культури органічно поєднує прояви суспільної і духовної природи людини в конкретному історичному контексті, як у формі безпосереднього втілення в природній моральності, так і у вигляді свідомої творчості" [Аболина 1999а: 13].

У своєму теоретичному змісті дисертація стала підґрунтям для досліджень аспірантів Т. Г. Аболіної. Вона вказує: "Значна наукова перспектива розкри-

вається перед подальшими спробами вивчати моральнісні цінності в контексті соціокультурних реалій" [Аболина 1999а: 32]. Об'ємно заданий предмет ("основні специфічні характеристики моральнісної культури та її конкретно-історичних форм" [Аболина 1999а: 9]) уможливив роботи її тогочасних аспірантів Олени Кундеревиц [Кундеревиц 1999], Марії Рогожі [Рогожа 2003], Андрія Морозова [Морозов 2007], Ганни Чумак [Чумак 2007], Олени Цимбал [Цимбал 2008], Олександри Стукало [Стукало 2008].

Надалі у своїх працях Т. Г. Аболіна фокусує увагу на проблемах соціальної етики в сучасному суспільстві [Аболина 1999б] і долучається до осмислення методологічних проблем статусу етики [Аболина, Єфименко... 2007]. Вона вказує: "Перед етикою як наукою завжди стоять проблеми теоретичного та емпіричного рівня, тому питання полягає в мірі їх взаємозв'язку та взаємного обумовлення" [Аболина, Єфименко... 2007: 135].

Такий кут зору на етику дає теоретичне підґрунтя для етико-прикладних досліджень, яким Аболіна присвячує увагу останні п'ятнадцять років свого життя. Вона активно розвиває теорію прикладної етики, вказуючи, що прикладна етика – це "така процедура морально-етичного мислення, що є органічним синтезом теорії і практики" [Аболина, Нападиста... 2012: 19]. Прикладна етика в її концептуальних візіях є безпосереднім використанням теорії у практиці. Дослідниця убачає в ній потужний життєво-практичний потенціал, оскільки прикладна етика орієнтована на конкретизацію загальних принципів моралі у зв'язку з особливою суспільною значущістю певних видів діяльності.

Слід вказати, що традиційно Т. Г. Аболіна ставилася з недовірою до нормативної етики, хоча і розуміла безперспективність повної відмови від нормативності та імперативності моралі. Тому вона у прикладній етиці бачить суттєві перспективи розвитку порівняно з різновидами нормативної етики окремих професій або галузей життя. Дослідниця зазначає, що прикладна етика є "новою стадією розвитку етики і моралі, на якій здійснюється їх органічний синтез і внаслідок цього етика всю систему свого обґрунтування пов'язує з граничними можливостями людського життя, не виходячи за його межі" [Аболина, Нападиста... 2012: 19]. Відтак Аболіна окреслює і тематичне поле досліджень прикладної етики: політика, економіка, техніка, екологія, виховання, комунікація. В них формуються етики, які й виконують функцію легітимації конкретних виявів людського буття.

Прикладна етика надає інтелектуальний супровід соціальної реальності в добу глобалізаційних перетворень. Вона може розробляти і запроваджувати на практиці етичну експертизу великих соціальних проєктів, моделювання можливих деструктивних загроз для моральнісного клімату у разі їх реалізації, а також займатися прогностикою необхідних (бажаних) для певних соціальних груп ціннісних орієнтацій, що можуть органічно сприяти виконанню ними певних соціальних завдань. Надалі Аболіна більш детально зупиняється на питаннях етичного проєктування, моделювання, консультування, наголошуючи, що у найближчій перспективі завданням філософської етики стане розробка методик і рекомендацій для фахівців нової доби – етичних експертів [Аболіна 2010 б]. Тут знаходять втілення висловлені ще на рівні кандидатської дисертації ідеї щодо морального виховання і соціальної інженерії.

У межах власного *прикладного повороту* Аболіна активно просуває видання наукового збірника "Соціальна етика". Журнал задумувався як фаховий,

але як такий не відбувся. Три томи, що побачили світ у 2010, 2011 та 2012 роках, були збірками статей за результатами роботи фахових науково-практичних конференцій з етики. Вона запрошувала спеціальних гостей на конференції, а потім заохочувала їх бути авторами публікацій у "Соціальній етиці", сама була активним дописувачем. Хоча у збірниках представлено її наукові статті, однак найбільшою мірою бачення Аболіною подальших перспектив етики відбито у передмовях до кожної із збірок. У 2010 р. вона пише: "Вихід цього збірника започатковує в Україні новий науковий напрям дослідження, який в перспективі зможе синтезувати досягнення гуманітарних наук для сприяння подоланню крайніх форм аморалізму та поширенню більшості людяності у сфері спілкування" [Аболіна 2010а: 5].

Наступні два збірники (2011 та 2012 років) сформовані як тематичні і фокусуються на проблемах відповідальності та довіри і справедливості, відповідно. Тетяна Георгіївна була щиро переконана, що поліфонія наукового дискурсу авторів, знаних фахівців-етиків і креативної молоді, зумовлює взаємодоповнення і взаємозбагачення точок зору, "що відповідає суті сучасного етичного універсалізму, чутливого до відмінностей та одночасно демократичного і толерантного" [Аболіна 2011: 3]. Збірка "Соціальна етика" стала майданчиком, на якому Аболіна активно налагоджувала наукові контакти і постійне міжнародне співробітництво з фахівцями-етиками. Діяльно ініціювала спільні наукові проекти з етиками різних регіонів України.

Особливо слід відзначити активні наукові контакти з кафедрою філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, де під керівництвом доктора філософських наук з етики Вікторії Костянтинівни Ларіонової сформувалася потужна команда фахівців-етиків. Регулярні конференції в Івано-Франківську збирали етичну спільноту нашої країни, і Т. Г. Аболіна там виступала одним із ідейних наукових керівників. Конференції пройшли у 2007, 2009, 2011, 2013 роках, а зустріч у Яремче 2015 р. вже була присвячена її пам'яті.

Професора Аболіну очевидно хвилювало питання публічної філософії (і етики як її частини). В останні роки життя вона щиро опікується проблемами запровадження етики у суспільну практику України. На шляху реалізації цього завдання вона співпрацює з неакадемічними структурами, державними та громадськими організаціями, стає частим гостем у комітеті Верховної Ради з питань економічної політики, Асоціації українських банків, Центрі розвитку корпоративної соціальної відповідальності, сама створює громадську організацію "Центр прикладної і професійної етики".

Вона і в академічних текстах просуває думку, що в публічному просторі виникає потреба в етичній експертизі, і показує цю потребу та шляхи її задоволення в соціокультурних обставинах модерну, особливо акцентуючи сучасні реалії в освітньо-науковій сфері, де наявний "простір вільної комунікації, участь у громадянському дискурсі, неформальній взаємодії" [Аболіна 2013: 150]. Саме у цьому просторі вона фіксує зростання відповідальності, при тому і особистої, і колективної (*професорсько-викладацького колективу*): "Утримання істинних цінностей і правильної поведінки можливе в контексті активного діалогу, командної роботи, постійної взаємодії та підвищення культури дискусії, повноцінного сприйняття почуття, обміну інформацією, конструктивного підходу, дотримання чесності і поваги до інтелектуальної власності колег" [Аболіна 2013: 151]. Саме в рам-

ках такого розуміння публічної роботи інтелектуала Т. Г. Аболіна вибудовує свою наукову діяльність.

Протягом десятиліть вона активно співпрацює з колегами з Інституту філософії НАНУ, бере там участь у проєктах і дослідженнях. Результатом стала низка публікацій у колективних монографіях співробітників інституту. Ще у 1997 р. вона працює над темою в рамках інститутської проблематики, за результатами роботи видано монографію "Етичні норми і цінності: проблема обґрунтування" [Аболіна, Єрмоленко... 1997: 122–137], де вона осмислює співвідношення духовних і життєвих цінностей як проблему етики. На основі вже доступної у той час літератури вона звертається до текстів релігійної філософії, а також феноменологічної аксіології, філософської антропології, універсальної прагматики, долаючи попередні дослідницькі односторонності, стверджує, що духовно-моральнісне самовизначення людини можливе на основі первинної, безпосередньої інтерсуб'єктивної життєвої настанови, що існує у вигляді *прийняття життя* [Аболіна, Єрмоленко... 1997: 127]. У праці "Етос і мораль в сучасному світі" Аболіна осмислює гуманістичний етос моральнісної культури [Аболіна, Єрмоленко 2004].

У ряді спецкурсів для філософського факультету професорка розкриває питання, що потрапляють у поле її наукових пошуків в той чи інший проміжок часу. Так, у спецкурсі "Ідеї нової етики в духовній культурі ХХ ст." вона показує переломлення ідей видатного психолога Е. Ноймана у вирішенні проблем ціннісних орієнтацій в сучасній культурі, активує ідеї відповідальності людини, моральної зрілості особистості та показує роль несвідомого у формуванні поглядів особи і її морального вибору.

У спецкурсі "Зло і художня література" Т. Г. Аболіна звертається до проблеми зла як універсалії культури, засадничої для моралі й етики. З-поміж видів літератури художня, на її думку, завжди є *літературою про зло*, оскільки "все, що художня література в себе вміщує... все це слово про зло, злобу, зле, злодіїв, злободенність, озлобленість, злісність, злодіяння, злослів'я, зловмисність, злоякісність", – пише вона в неопублікованих конспектах спецкурсу. Задавши методологічну основу розгляду зла в літературі, професорка аналізує конкретні тексти художньої літератури переважно ХХ ст., в яких втілюється моральне зло як "доброрівільне навмисне злодіяння щодо інших супротив їхньої волі і несумісне з їхньою гідністю". Помітне місце займають серед них романи про Гаррі Поттера.

Але, як видається, з огляду на сучасні реалії воєнного часу доречно звернутися до її аналізу воєнної прози Е. М. Ремарка. В останній знайшли відбиття жахи війни, що у 1914 р. перевернула уявлення європейців про світ, в якому вони жили. У конспекті спецкурсу вона зазначає: "Перелом від старого світу до нового як ситуація, в якій людина більше не потрібна. Це Європа, яка усвідомила, що століття особистості закінчилося і почалося століття мас... Закінчилася історія Просвітництва, тому що Просвітництво нікого не зупинило, закінчилася історія релігії і атеїзму, тому що ні Бог, ні його відсутність нікого не врятували".

Як вказує Тетяна Георгіївна, до Ремарка було відомо про чотири типи воєнної прози: пацифістська, ціннісна, виховна, екзистенційна; Ремарк же винаходить п'ятий. "На західному фронті без змін" – назва саркастична, оскільки це історія про те, як на Заході змінилось все, з "людської одиниці, головної одиниці людського соціуму, суспільства, особистість стала покидьком, тлом, і вона залишалась пилом, і вона бу-

ла потім лагерним пилом, потім фронтовим, і вона залишилась цим пилом до сих пір, тому що людська особистість закінчилась у 1914 р."

На завершення нарису етичних поглядів проф. Т. Г. Аболіної в часи її роботи у Київському університеті слід констатувати, що вона була захоплена етикою. І це своє світосприйняття вона прищеплювала молоді, доброзичливо виховувала нові покоління фахівців з етики. Мала здатність розгледіти у студента жагу до дослідження і творчості й трансформувати наукову допитливість в академічну майстерність. Вона керувала роботами на теми широкого діапазону. Мала талант перетворити учня на колегу і друга, підтримувала із своїми вихованцями наукові і дружні контакти до останнього дня свого життя, до кожного мала особливий підхід і коло спільних інтересів.

Висновок. Етика як наука складно торувала собі шлях як галузь філософського знання на вітчизняних теренах у другій половині ХХ ст. Відмежовуючись від грубої пропаганди, в офіційно дозволенних модусах вона була схоластично вихолощеною. І спроможність фахівця-етика знайти свій шлях в галузі і створити власну інтелектуальну нішу для занять наукою засвідчувала появу на горизонті цікавого теоретика. Саме так і спалахнула зірка професора Тетяни Георгіївни Аболіної, випускниці філософського факультету, яка за 37 років роботи на кафедрі в наукових пошуках пройшла шлях від марксистсько-ленінської етики через дослідження історії моральнісної культури в контексті соціокультурної динаміки до теорії прикладної етики та етичної експертизи конкретних галузей суспільної життєдіяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аболіна, Т. (1992). *Исторические судьбы нравственности. Философский анализ нравственной культуры*. Киев, Лыбидь, 196.
- Аболіна, Т. (1999а). *Моральнісна культура в контексті соціокультурної динаміки (філософсько-етичний аналіз): автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.07*. Київ, Київський університет імені Тараса Шевченка, 36.
- Аболіна, Т. (2011). *Передмова. Соціальна етика: модуси відповідальності: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, ВПЦ "Київський університет"*, 3–6.
- Аболіна, Т. (2010а). *Передмова. Соціальна етика: теоретичні та прикладні проблеми: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, ВПЦ "Київський університет"*, 5–7.
- Аболіна, Т. (2010б). *Прикладна етика: статус, проблеми, перспективи. Соціальна етика: теоретичні та прикладні проблеми: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, ВПЦ "Київський університет"*, 12–14.
- Аболіна, Т. (1999б). *Проблеми соціальної етики в сучасному суспільстві*. Київ, Знання, 29.
- Аболіна, Т. (2013). Роль інтелектуалів в етичній експертизі: традиції і сучасність. Вісник КНУКіМ. Серія: Соціальні комунікації, 2, 146–151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknukim_sk_2013_2_24.
- Аболіна, Т. (1981). *Формирование морального сознания личности в системе морального воспитания: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.05*. Киев, КГУ им. Тараса Шевченко, 23.
- Аболіна Т., Ермоленко, А. (2004). *Етос і мораль у сучасному світі*. Київ, ПАРАПАН, 200.
- Аболіна, Т., Ермоленко, А., Кисельова, О. та ін. (1997). *Етичні норми і цінності: проблема обґрунтування*. Київ, Стило, 243.
- Аболіна, Т., Єфименко, В., Нападиста, В. (2007). До проблеми статусу етики. *Філософська та політологічна освіта в Україні на перетині тисячоліть: Монографія*. За заг. ред. А. Конверського, В. Бугрова. Київ, ВПЦ "Київський університет", 123–136.
- Аболіна, Т., Нападиста, В., Рихліцька, О. та ін. (2012). *Прикладна етика. Навч. посіб.* За наук. ред. В. Панченко. Київ, Центр учбової літератури, 392.
- Кант, І. (2022). *Критика сили судження*. Київ, Темпора, 906.
- Кундеревич, О. (1999). *Покаяння в духовно-моральному бутті людини: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.07*. Київ, КУ імені Тараса Шевченка, 18.
- Левчук, Л., Рогожа, М. (2022). Те, що залишається за текстами: люди і долі. *Українські культурологічні студії*. № 2 (11).
- Морозов, А. (2007). *Страх смерті як екзистенційна проблема: морально-етичні аспекти: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.07*. Київ, КНУ імені Тараса Шевченка, 18.
- Ніцше, Ф. (2002). *По той бік добра і зла. Генеалогія моралі*. Пер. з нім. А. Онишко. Львів, Літопис, 320.
- Рогожа, М. (2003). *Традиційний європейський етос в добу Модерну (філософсько-етичний аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.07*. Київ, КНУ імені Тараса Шевченка, 18.
- Стукало, О. (2008). *Персоналістичний вимір відповідальності в контексті діалогічної етики: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.07*. Київ, КНУ імені Тараса Шевченка, 18.
- Цимбал, О. (2008). *Християнська етика в контексті традиційної моральнісної культури: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.07*. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 19.
- Чумак, Г. (2007). *Етичні кодекси в контексті соціокультурної динаміки: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.07*. Київ, КНУ імені Тараса Шевченка, 19.
- Arendt, H. (1992). *Lectures on Kant's Political Philosophy*. Ed. by R. Beiner. Chicago, The University of Chicago Press, 174.
- Foucault, M. (1990). *The History of Sexuality. Vol. 2. The Use of Pleasure*. Tr. from French by R. Hurley. New York, Vintage Books, a Division of Random House, Inc., 294.
- Neumann, E. (1990). *Depth Psychology and a New Ethic*. Shambhala; Reprint edition, 168.

REFERENCES

- Abolina, T. (1992). *Istoricheskie sud'by nrvstvennosti. Filosofskij analiz nrvstvennoj kul'tury* [Historical destiny of morality. Philosophical analysis of moral culture]. Kyiv, Lybid'.
- Abolina, T. (1999a). *Moral'nisna kul'tura v konteksti sociokul'turnoi' dynamiky (filosofs'ko-etychnyj analiz): avtoref. dys. ... d-ra filoz. nauk: 09.00.07* [Moral culture in the context of socio-cultural dynamics (philosophical and ethical analysis). Summary of doctoral dissertation]. Kyiv, Taras Shevchenko University of Kyiv.
- Abolina, T. (2011). *Peredmova. Social'na etyka: modusy vidpovidal'nosti: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [Preface. Social ethics; modi of responsibility. International conference. Book of abstracts]. Kyiv, VPC "Kyiv's'kyj universytet", 3–6.
- Abolina, T. (2010a). *Peredmova. Social'na etyka: teoretychni ta prykladni problemy: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [Preface. Social ethics: theoretical and practical problems. International conference. Book of abstracts]. Kyiv, VPC "Kyiv's'kyj universytet", 5–7.
- Abolina, T. (2010b). *Priladnaja etika: status, problemy, perspektivy. Social'na etyka: teoretychni ta prykladni problemy: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [Preface. Social ethics: theoretical and practical problems. International conference. Book of abstracts]. Kyiv, VPC "Kyiv's'kyj universytet", 12–14.
- Abolina, T. (1999b). *Problemy social'noi' etyky v suchasnomu suspil'stvi* [Problems of social ethics in contemporary society]. Kyiv, Znannja.
- Abolina, T. (2013). *Roľ intelektualiv v etychnij ekspertyzi: tradycii i suchasnist'.* Visnyk KNUKIM. Serija: Social'ni komunikacii'. [The role of intellectuals in the ethical expertise: traditions and contemporary state of affairs. KNUKIM herald. Social Communications]. 2, 146–151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknukim_sk_2013_2_24.
- Abolina, T. (1981). *Formirovanie moral'nogo soznaniya lichnosti v sisteme moral'nogo vospitaniya: avtoref. dis. ... kand. filoz. nauk: 09.00.05*. [The shaping of moral consciousness of a person in the system of moral education. Summary of PhD dissertation]. Kyiv, KGU im. Tarasa Shevchenko.
- Abolina, T., Yermolenko, A. (2004). *Etos i moral' u suchasnomu sviti* [Ethos and morality in the contemporary world]. Kyiv, PARAPAN.
- Abolina, T., Yermolenko, A., Kyselova, O. & others. (1997). *Etychni normy i cinnosti: problema obgruntuvannya* [Ethical norms and values: problems of justification]. Kyiv, Stylos.
- Abolina, T., Yefimenko, V., Napadysta, V. (2007). *Do problemy statusu etyky. Filosofs'ka ta politologichna osvita v Ukraїni na peretyni tysjacholit': Monografija.* [Toward the problem of status of ethics. Philosophical and political studies education in Ukraine at the crossroads of millenniums. Monograph]. Kyiv, VPC "Kyiv's'kyj universytet", 123–136.
- Abolina, T., Napadysta, V., Rykhlitska, O. & others. (2012). *Prykladna etyka. Navch. posib.* [Applied ethics. Manual]. Kyiv, Centr uchbovov' literatury.
- Kunderevych, O. (1999). *Pokajannya v duhovno-moral'nomu butti ljuyny: avtoref. dys. ... kand. filoz. nauk: 09.00.07* [Repentance in spiritually-moral being of a human. Summary of PhD dissertation]. Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv.
- Levchuk, L., Rohozha, M. (2022). *Te, shho zalyshajet'sja za tekstamy: ljuđy i dolı* [What remains behind the texts: people and destinies]. *Ukrainian Cultural Studies*. № 2 (11).
- Morozov, A. (2007). *Strah smerti jak ekzystencijna problema: moral'no-etychni aspekty: avtoref. dys. ... kand. filoz. nauk: 09.00.07* [The fear of death as the existential problem: moral-ethical aspects. Summary of PhD dissertation]. Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv.
- Nietzsche, F. (2002). *Beyond Good and Evil. On the Genealogy of Morality*. L'viv, Litopys (in Ukrainian).
- Rohozha, M. (2003). *Tradycijnyj jevropejs'kyj etos v dobu Modernu (filosofs'ko-etychnyj analiz): avtoref. dys. ... kand. filoz. nauk: 09.00.07* [Traditional European Ethos in the Epoch of Modern (Philosophic-Ethic Analysis). Summary of PhD dissertation]. Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Stukalo, O. (2008). *Personalistychnyj vymir vidpovidal'nosti v konteksti dialogichnoi' etyky: avtoref. dys. ... kand. filos. nauk: 09.00.07* [Personalistic dimension of responsibility in the context of dialogistic ethics. Summary of PhD dissertation]. Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Tsymbal, O. (2008). *Hrystyjans'ka etyka v konteksti tradycijnoi' moral'nisnoi' kul'tury: avtoref. dys. ... kand. filos. nauk: 09.00.07* [Christian ethics in the context of traditional moral culture. Summary of PhD dissertation]. Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Chumak, A. (2007). *Etychni kodeksy v konteksti sociokul'turnoi' dynamiky: avtoref. dys. ... kand. filos. nauk: 09.00.07* [Ethical codes in the

context of sociocultural dynamics. Summary of PhD dissertation]. Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Arendt, H. (1992). *Lectures on Kant's Political Philosophy*. Chicago: The University of Chicago Press.

Foucault, M. (1990). *The History of Sexuality. Vol. 2. The Use of Pleasure*. New York: Vintage Books, a Division of Random House, Inc.

Neumann, E. (1990). *Depth Psychology and a New Ethic*. Shambhala; Reprint edition.

Надійшла до редколегії 06.12.22

Valentyna Panchenko, Doctor of Philosophical Science, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60, Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine

Mariya Rohozha, Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60, Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine

FROM HISTORY OF MORAL CULTURE TOWARD APPLIED ETHICS: T. G. ABOLINA'S ETHICAL RESEARCHES AT KYIV UNIVERSITY

The article is focused on the academic legacy of Tetyana G. Abolina (1950–2015), doctor of philosophical sciences, professor of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Ethics as the science paved the way with difficulties at domestic academic environment in the mid of the previous century. It has been transforming from the marxist-leninist propaganda toward moral theory. The ability of a professional ethicist to find one's own path in the field and create personal intellectual niche for academic activity testified the uprise of the worthy of attention theorist. Thus, the 'star' of T. G. Abolina had flared. For 37 years at the University Department of Ethics, Aesthetics and Culture Studies she had come the path from marxist-leninist ethics primarily toward research of history of moral culture in the context of socio-cultural dynamics. Moral culture was comprehended by prof. T. G. Abolina as the system of person's self-affirmation which possessed internal structure and was changing at every level of cultural-historical process in its main and specific characteristics and definite historical forms. Moral culture was understood in integrity of all aspects of practical reason, exposed specifics of historical forms, their internal structure and natural integrity. Last fifteen years of her life, prof. T. G. Abolina came to the theory of applied ethics and ethical expertise in definite fields of social life. She considered applied ethics as the procedure of morally-ethical thinking that is the natural synthesis of theory and practice, immediate usage of theory in practice. The article pays attention to Abolina's understanding of ethical expertise of social projects and practical potentiality of ethical projects in the field of public philosophy as well as ethics application to social practice and her personal 'applied turn' and activities she initiated at that way. The paper deals with the analysis of her personal monograph "Historical Destiny of Morality. Philosophical Analysis of Moral Culture" (1992), her PhD (1982) and doctoral (1999) dissertations. Prof. T. G. Abolina delivered special courses at the faculty of philosophy, which reflected her academic search at each period of time. Main ideas of her courses "Ideas of the New Ethics in the Spiritual Culture of the 20th Century" and "Evil and Fiction" are analyzed in the article.

Keywords: T. G. Abolina, ethics, history of moral culture, communication – separation, applied ethics, ethical expertise.